

Regina
MAROZIENĖ

Lietuvos muzikos ir teatro
akademija

Kompozitoriaus Vaclovo Paketūro kūryba lietuvių liaudies instrumentams: meninės koncepcijos ir techninių sprendimų darna

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojama kompozitoriaus Vaclovo Paketūro kūryba lietuvių liaudies muzikos instrumentams, ypatingą dėmesį skiriant kūriniams solo kanklėms. Tai pirmasis darbas, išsamiai nagrinėjantis šio autoriaus kūrinių liaudies instrumentams kompozicinius bei atlikimo galimybių ypatumus. Straipsnio autorė, bendradarbiaudama su kompozitoriumi, susistemino jo kūrinius chronologine tvarka ir pateikė naujų faktų apie jų atsiradimo aplinkybes ir motyvus. Darbe aprašomos naujos autorės siūlomos sąvokos, skirtos kompozitoriaus kūryboje naudojamo originalaus garsaeilio bei visos kūrybos liaudies instrumentams stiliaus ypatumams nusakyti. Tyrimų tikslas – ištirti ir įprasminti kompozitoriaus V. Paketūro indėlį į lietuvių liaudies instrumentų repertuaro formavimo procesą. Uždaviniai: suklasifikuoti kompozitoriaus V. Paketūro kūrybą atsižvelgiant į kūrinių paskirtį ir instrumentinę sudėtį; kūrinius susisteminti chronologine tvarka ir pateikti trumpas jų charakteristikas; ištirti ir aprašyti motyvus, skatinusius kompozitorių kurti liaudies instrumentams; kompozicinės sandaros ir atlikimo galimybių aspektais išanalizuoti ir apibendrinti pagrindinius kompozitoriaus kūrybos solo kanklėms bruožus; išgryninti ir pateikti sąvokas, optimaliai apibūdinančias esminius kompozitoriaus kūrybos liaudies instrumentams ypatumus. Tyrimo metodai: repertuaro ir literatūros šaltinių analizė, aprašomasis, lyginamasis, klasifikavimas, interviu.

REIKŠMINIAI
ŽODŽIAI:

Vaclovas Paketūras,
kūriniai lietuvių liaudies
instrumentams, kanklės,
birbynė, repertuaras.

Kūriniai liaudies instrumentams

Vaclovas Paketūras (g. 1928) – vienas ryškiausių aktyviausiai koncertiniams liaudies muzikos instrumentams kūrusių kompozitorių. Per beveik 50 profesinės veiklos metų (1957–2001) kompozitorius savo nototeką papildė 44 opusais (beveik po opusą kasmet!) liaudies instrumentams, iš kurių – 14 skirti birbynei, 13 – kanklėms, 17 – įvairių sudėčių liaudies instrumentų ansambliams ir 16 dainų su liaudies instrumentų pritarimu.

Anot paties kompozitoriaus, susidomėjimą liaudies muzika nulėmė vaikystės ir jaunystės aplinka bei vėliau sutikti profesijos Mokytojai: Povilas Tamuliūnas, Eduardas Balsys, Jonas Švedas, Jadvyga Čiurlionytė ir kiti. Būtent šioms asmenybėms ilgametis Lietuvos muzikos ir teatro akademijos profesorius yra nuoširdžiai dėkingas už atvertus liaudies muzikos lobynus ir parodytus kelius jiems tyrinėti.

Kūryba liaudies muzikos instrumentams V. Paketūras susidomėjo studijuodamas kompoziciją tuometinėje Valstybinėje konservatorijoje (dabar Muzikos ir teatro akademija). Būsimasis kompozitorius dažnai lankėsi Liaudies instrumentų katedros studentų koncertuose, tiek asmeniškai, tiek savo pedagogų paskatintas domėjosi šių instrumentų repertuaru, konstrukcijos ypatumais, atlikimo galimybėmis, problemomis. Kas visgi nulėmė, kad liaudies instrumentų repertuaras gausiai pasipildė plačios žanrinės įvairovės kompozitoriaus V. Paketūro kūriniais?

Svarbiausia priežastis, kuri šiandien vargu ar būtų suprasta, – jokiais finansiniais interesais nepagrįstas kompozitoriaus domėjimasis šio žanro nūdienu ir perspektyvomis. Pabandykime įsivaizduoti laikotarpį, kai kompozitorius pirmą kartą prisilietė prie kūrybos birbynei ir kanklėms...

Praeito amžiaus 6–7-asis dešimtmečiai. Sparčiai tobulinamos birbynės ir kanklės, formuojama mokymo jomis groti metodika¹, plečiama šių instrumentų atlikimo meno pedagogikos sistema², kuriami nauji profesionalūs, daugiausia kamerinės sudėties³, ir mėgėjų meno kolektyvai. Toks spartus progresas pasižymėjo tam tikru netolygumu⁴, todėl šis liaudies instrumentų renesansas muzikos akademikų buvo vertinamas priešaringai. Vieni palaikė liaudies instrumentų atgimimą, teigiamai vertino jų tobulinimą, atlikimo galimybių ir repertuaro bei pedagogikos plėtrą, kiti gana miglotai matė šių instrumentų perspektyvą akademinės muzikos baruose.

V. Paketūras labai atidžiai stebėjo spaudoje vykstančią polemiką (Arminas 1962; Stepulis 1962; Barkauskas 1962; Zubrickas 1962; Prusevičius 1962; Mykolaitis 1962; Leimontas, Žemaitis 1962), aiškiai suvokdamas, kad išstobulintas liaudies muzikos

1 1955 m. išleidžiamas P. Stepulio vadovėlis *Kanklės*, 1962 m. – P. Samučio ir A. Vyžinto vadovėlis *Birbynės*, kuriamos įvairių lygių mokymo programos, rengiami tiriamieji darbai.

2 Jau veikia Liaudies instrumentų katedra Valstybinėje konservatorijoje (nuo 1945 m.), sparčiai atidaromos kanklių ir birbynių klasės šalies didžiųjų miestų aukštesniosiose muzikos mokyklose, rengiamasi steigti šių instrumentų skyrius vaikų muzikos mokyklose.

3 Dainų ir šokių liaudies ansamblis gyvavo nuo 1940 m.

4 Trūko kvalifikuotų pedagogų, naujo, originalaus ir geriausiai instrumentų bei atlikėjų galimybes atspindinčio repertuaro.

instrumentas akademinėje bendruomenėje bus pripažintas tik tada, kai juo bus profesionaliai atliekamas aukšto meninio lygio originalus repertuaras⁵.

Baigdamas studijas Valstybinėje konservatorijoje kompozitorius sukūrė pirmuosius opusus liaudies instrumentams: pjesę kanklių ansambliui „Kaimiečių žaidimas“ (1957) ir pjesę solo kanklėms „Subatvakaris“ (1958). Po ketverių metų pertraukos V. Paketūras pradėjo rašyti ir birbynei: sukomponuotos penkios pjesės birbynei su fortepijono pritarimu⁶, dar po metų dienos šviesą išvydo „Tarantela“ solo birbynei ir fortepijonui (1963) bei „Trys duetai“ birbynių duetui su fortepijono pritarimu (1963). Tais pačiais metais kompozitorius sukūrė penkių preliudų ciklą solo kanklėms ir dvi pjeses kanklių ansambliui⁷, o 1964 m. sukomponuotos Tema ir variacijos bei trijų dalių Koncertas kanklėms ir liaudies instrumentų orkestrui. Pastarųjų kūriniių sėkmė ir pripažinimas nulėmė tolesnę nepertraukiamą kompozitoriaus veiklą liaudies instrumentų repertuaro plėtros baruose.

Praeito amžiaus 7-ajame dešimtmetyje kūrėjas ieško instrumentų naujo ansamblinio skambesio: parašomi opusai birbynių kvintetui (Keturių dalių siuita (1965), *Scherzo-fantazija* (1968), kurioje birbynių tembras pajvairinamas skudučių skambesiu), novatoriškai suskamba „Humoreska“ lamzdeliui, dviem kanklėms ir kontrabosinei birbynei (1961), dėmesio sulaukia ir daina balsui su kanklių ansamblio pritarimu „Paukštute, lakštute“, kur kanklių skambesys papildomas skudučių intarpais (1965). Skudučius kompozitorius naudoja ir dainoje „Skamba, tarška žiedeliai“, kur balsui dar akompanuoja birbynė ir tarškynė⁸ (1966). V. Paketūras yra parašęs muzikos ir skudučių ansambliui (pjesės „Žvėreliai“ (1971) ir „Treptinis“ (1977).

Praeito amžiaus 8–9-uoju dešimtmečiais kompozitorius sugrįžta prie tradicinių instrumentinių sudėčių (kanklių ansambliui pritaikoma solo kanklėms parašyta Baladė (1974), sukuriamas „Šokis“ (1976), „Lietuviškas *scherzo*“ (1979), parašoma nemažai kūriniių įvairių sudėčių birbynės ir kanklių ansambliams (rondo-sonata „Gimtinės kloniai“ birbynei ir kanklėms (1972), šis kūrinys taip pat pritaikytas atlikti birbynei su kanklių ansamblio pritarimu), novatoriškai suskamba „Rytas švinta“ (1975) ir Pasakalija (1984) birbynei ir kanklių trio.

Minimu laikotarpiu V. Paketūras ir vėl ima kurti solo kanklėms. Parašoma pjesė „Vasaros rytą“ (1970), „Eskizas“ (1978), diptikas „Lietuvos vaizdai“ (1979), „Trys kankliavimo sąsiuviniai“ (1978–1981).

5 Tuo laikotarpiu liaudies instrumentų solinio ir ansamblinio repertuaro branduolį sudarė aranžuotės, o originalių kūriniių kanklėms ar birbynei tebuvo vos keletas.

6 „Gimtinėje“, „Elegija“, „Iškyloje“, „Mažasis *scherzo*“ ir „Susimąstymas“ (1962).

7 „Mes visad jauni“, „Rytmečio varpeliai“ (1963).

8 Medinis liaudiškas saviskambis mušamasis instrumentas.

Paskutinį XX a. dešimtmetį kompozitorius paskiria birbynei: Sonatina birbynei solo (1981), Pratimai, Keturios pjesės (1995), „Polimetrinės pjesės“ (1996), Kanonai (1996) bei „Šeši preliudai ir fugos“ (1998) birbynių duetui. Naujausi V. Paketūro darbai – du preliudų ir fugų sąsiuviniai solo kanklėms (2001) ir šio ciklo aranžuotė kanklių duetui (2005).

Pagal kūrinių instrumentinę sudėtį galima išskirti tris V. Paketūro kūrinių liaudies instrumentams grupes:

- 1) kūriniai solo instrumentams (kanklėms⁹ ir birbynei¹⁰);
- 2) kūriniai įvairios sudėties kameriniams ansambliams;
- 3) dainos su liaudies instrumentų pritarimu.

Vertinant sudėtingumą ir meninę vertę kompozitoriaus kūrinius galima klasifikuoti į *koncertinius* ir *pedagogines paskirties*. Reikia pažymėti, kad tiek muzikos mokyklų mokiniais, tiek studentams ar jau įgudusiems atlikėjams parašytų kūrinių formos pasižymi aiškumu, išbaigtumu, tradiciškumu. Toks pagarbus ir nepriekaištingas požiūris į muzikos istorijoje nusistovėjusią žanrų architektoniką rodo racionalų kompozitoriaus mąstymo pradą bei konstruktyvų, istoriškai ir teoriškai pagrįstą požiūrį į kūrybos procesą¹¹.

Vaclovo Paketūro kūriniuose galima nesunkiai atpažinti kompozitoriaus-pedagogo braižą bei glaudų santykį su atlikėju. Tai patvirtina faktas, kad daugeliu atvejų pirmieji V. Paketūro kūrinių iniciatoriai ir atlikėjai buvo pedagogai ir jų studentai. Turint omenyje, kad ankstyvosios kompozitoriaus kūrybos laikotarpiu liaudies instrumentų atlikėjai tik pradėjo formuoti originalų repertuarą ir jo atlikimo tradicijas, beveik visi V. Paketūro kūriniai pirmiausia kelia konkrečius techninius atlikimo uždavinius. Pavyzdžiui, „Taran-telos“ birbynei melodijos branduolį sudaro mažosios ir didžiosios sekundų bei mažosios tercijos intervalų grandinės, kurios anuomet birbynininkams kėlė nemenką iššūkį¹². Melodinio intervalų intonavimo užduotį kompozitorius „užkodavo“ ir cikle „Šeši preliudai ir fugos“ birbynių duetui: čia randame sekundinius preliudą ir fugą, chromatinius preliudą ir fugą bei melizmų preliudą ir fugą. Metroritminių užduočių atlikėjams kompozitorius pateikia „Polimetrinėse pjesėse“ birbynių duetui, Koncerto kanklėms ir orkestrui finale. V. Paketūras buvo pirmasis kompozitorius, sukūręs polifoninių kūrinių liaudies instrumentams (Kanonai, „Šeši preliudai ir fugos“ birbynių duetui, trys sutartinių sekvencijos iš „Pratimų birbynių duetui“, Preliudas Nr. 2 iš ciklo „Penki preliudai solo kanklėms“, 10 preliudų ir fugų solo kanklėms arba kanklių duetui).

9 Priskiriamas ir Koncertas kanklėms su orkestru.

10 Šiai grupei galima priskirti ir kūrinius birbynei su fortepijonu.

11 Čia, matyt, turime prisiminti, kad kompozitorius greta savo kūrybinės veiklos dėstė muzikos teorijos disciplinas dabartinės LMTA studentams, o jaunystėje yra studijavęs fiziką ir matematiką Vilniaus pedagoginiame institute.

12 Kompozitorius šią pjesę sukūrė paprašytas birbynės pedagogo Povilo Samučio.

Kompozitorius inicijavo ir naujus kankliavimo būdus. Tačiau vienas didžiausių jo nuopelnų – originalus kanklių tonacijų kaitos problemos sprendimas sukuriant prepa-ruotus kūrinių garsaeilius (iš anksto suderintas garsų serijas). Šią naujovę V. Paketūras taikė visiems 1963–2001 m. kanklėms parašytiems kūriniams.

Kompozitoriaus kūryboje liaudies instrumentams pastebimas ypač glaudus kūrė-jo ir atlikėjo dialogas. Kiekvienas jo kūrinys yra optimaliai patogus skambinti. Įdomu tai, jog kompozitorius, kurdamas tiek solo instrumentui, tiek kameriniams ansambliams, stengėsi kuo efektyviau išnaudoti atlikėjų bei instrumentų technines galimybes. Už tai, matyt, atlikėjai turi būti dėkingi ne tik kompozitoriui, bet ir pirmiesiems jo kūrinių redaktoriams: Zitai Stepulienei, Pranui Stepuliui, Povilui Samučiui, Reginai Tamošai-tienei, Linai Naikelienei, Romualdui Apanavičiui, Antanui Smolskui ir kitiems.

Kūriniai solo kanklėms: naujojo tonalumo paieškos

Šiandienos pedagoginiame ir koncertiniame liaudies instrumentų atlikėjų reper-tuare labai populiarūs ir dažnai atliekami yra V. Paketūro kūriniai solo kanklėms. Kom-pozitoriaus kūryba kanklėms dažnai skamba ne tik koncertuose, bet ir respublikiniuose bei tarptautiniuose liaudies instrumentų atlikėjų konkursuose. Pastaruosiuose šio kom-pozitoriaus pjesės neretai pasirenkamos kaip privalomi atlikti kūriniai. Nors šiandienos soliniame kanklių repertuare – daugiau nei šimtas originalių kompozicijų, V. Paketūro kūryba yra mėgstama ne tik koncertuojančių atlikėjų, bet ir studentų ar muzikos mokyk-lų mokinių.

Tad kurgi slypi kompozitoriaus V. Paketūro kūrybos kanklėms ilgaamžiškumo ir populiarumo paslaptis? Galbūt nuoširdžioje ir kūrybiškoje kompozitoriaus ir kankli-ninkų Zitos bei Prano Stepulių draugystėje? O gal – itin kruopščiuose ir metodiškai pagrįstuose kūrybiniuose ieškojimuose?

Vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą sunku. Atsakymą pabandykime surasti išsa-miau patyrinėję šio kompozitoriaus kūrybą kanklėms.

V. Paketūro kūriniai kanklėms solo apima gana platų žanrinį spektrą: nuo pjesių iki stambios formos kūrinių: tai pedagoginės pjesės („Eskizas“, „Trys kankliavimo sąsiu-viniai“, diptikas „Lietuvos vaizdai“), koncertinės pjesės („Subatvakaris“, „Vasaros rytą“, Baladė), variacijos (Tema ir variacijos), ciklai („Penki preliudai solo kanklėms“, 10 pre-liudų ir fugų) ir stambiausias kompozitoriaus darbas – Koncertas kanklėms ir liaudies instrumentų orkestrui.

Aktyviai kurti muziką kanklėms XX a. viduryje kompozitorių skatino didžiulės tuometinio repertuaro spragos ir ne itin palanki muzikos kritikų nuomonė kanklių ir

kankliavimo tobulinimo klausimu. Galbūt todėl kiekvienas kompozitoriaus kūrinys kanklėms turi savyje užkoduotą didaktinį tikslą – ugdyti atlikėją, o instrumentui ir juo atliekamai muzikai suteikti šiuolaikišką įvaizdį.

Savo kūryboje keliamais konkrečiais uždaviniais V. Paketūras inspiravo atlikėjus tobulinti kankliavimo techniką. Pavyzdžiui, Preliude Nr. 3 (iš Penkių preliudų ciklo) pirmą kartą kanklių muzikoje panaudotas trilis (žr. 8 pav.) pirmosioms preliudo atlikėjoms kėlė nemenkų techninių sunkumų, tačiau joms atkakliai reikalaujant visgi nebuvo pašalintas iš natų teksto (Vyžintas 2003: 183).

Preliudas Nr. 2 (iš to paties ciklo) – tribalsė fuga – apskritai yra pirmasis originalus polifoninės faktūros kūrinys solo kanklėms, kurios ritminį piešinį paryškina iki tol kanklių muzikoje nenaudotas *staccato* štrichas. Anot paties kompozitoriaus, šis preliudas „gimė“ išstudijavus tuo laikotarpiu kanklėmis grojamas fugų transkripcijas. Autorius pažymėjo, kad dėl ribotų galimybių chromatizmomams išgauti kanklininkės gerokai iškraipė natų tekstą. Užduotis buvo sukurti fugą, patogią atlikti, kad jos balsai nuskambėtų išbaigčiai, o kūrinio forma išliktų vientisa¹³. Bandytas pavyko, o po beveik keturiasdešimties metų kompozitorius išplėtojo šią idėją sukurdamas 10 preliudų ir fugų ciklą solo kanklėms, kuris vėlgi buvo pirmasis tokios apimties polifoninis ciklas kanklių raidos istorijoje.

Norėdami tiksliai atlikti kai kuriuos kompozitoriaus kūrinius atlikėjai turėjo net kurti naujus skambinimo būdus. Antai profesorius Pranas Stepulis, siekdamas brauktuoku atlikti kompozitoriaus Preliude Nr. 4 (iš „Penki preliudai solo kanklėms“) užrašytus plačios apimties septakordų ir nonakordų apvertimus, greta jau naudojamų penkių *pa-prastųjų* stygų dengimo padėčių sukūrė dar keturias išvestines *sudėtingasias* stygų tildymo padėtis (Marozienė 2008: 135–140) (1 pav.).

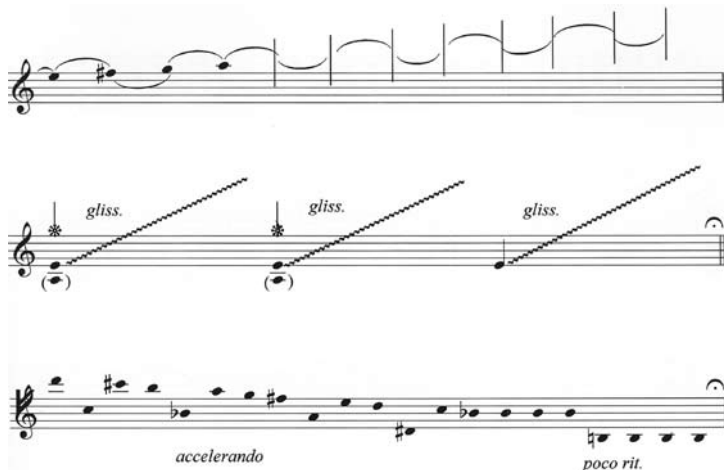

1 pav. Sudėtingosios braukiamojo kankliavimo stygų tildymo padėtys

Atliekant „Eskizą“ kanklėms solo naudojami netradiciniai kankliavimo būdai (mušimas delnu per stygas, *glissando* už rezonansinio ramstelio, *glissando* braukiant preparuota

13 Iš straipsnio autorės pokalbio su V. Paketūru (2008 07 18).

metaline atrama per tam tikrą stygą ir t. t.). Beje, visi šie atlikimo būdai kankliavimo praktikoje buvo pritaikyti pirmą kartą¹⁴.

2 pav. V. Paketūro „Eskizo“ fragmentas

V. Paketūras vienu perspektyviausių kankliavimo būdų laikė skambinimą pirštais (taip buvo atliekami techniškai sudėtingi pasažai, polifoninė faktūra, *arpeggio* ir kiti sudėtingi muzikinio audinio elementai, kuriems reikalingas balsų autonomiškumas), todėl daugiau kaip pusė jo kūrinių kanklėms yra atliekama šia kankliavimo technika. Kankliavimą brauktuku kompozitorius naudoja siekdamas perteikti muzikos kalbos daugiabalsiškumą ir ypač linijinę balsavadą. Mišrioji kankliavimo technika (kai stygas pakaitomis užgauna brauktukas ir pirštas) kompozitoriaus kūryboje beveik nenaudojama (išimtis – Koncerto kanklėms finalas (14–16 skaitmenys). To priežastis – akustiškai netolygus skambėjimas stygą užgaunant brauktuku ir pirštu¹⁵.

Kompozitorius prisidėjo ir prie mokymo kankliuoti metodikos plėtros. „Trys kankliavimo sąsiuviniai“ (sukurti bendradarbiaujant su prof. P. Stepuliu; tai skirtingo sudėtingumo pjesės muzikos mokyklų mokiniais: kanklėms solo, su fortepijono pritarimu ir įvairios sudėties kanklių ansambliams) puikiai atspindi P. Stepulio suformuotą naują

14 V. Paketūras planavo parašyti eskizų solo kanklėms ciklą, bet, nesulaukęs atlikėjų palaikymo, šios idėjos atsisakė. Kompozitoriaus nuomone, toks komponavimo principas, kai pasitelkus sonorikos ir aleatorikos elementus studijuojamos kanklių akustinės raiškos galimybės, buvo pernelyg novatoriškas ir dėl to nepriimtinas XX a. 8-ojo dešimtmečio atlikėjams – neatsirado norinčiųjų skambinti tokią muziką.

15 Iš pokalbio su V. Paketūru (2008 07 18).

braukiamojo kankliavimo mokymo metodiką, aprašytą metodiniame darbe (vadovėlyje) „Pradedančiajam kanklininkui“ (1966)¹⁶.

Visgi vienu reikšmingiausių darbų kuriant muziką kanklėms pats kompozitorius laiko savo sugalvotą išankstinį kanklių garsaeilio suderinimą tonaciniais kaitikliais. Toks garsaeilis gali būti vadinamas *preparuotu*, o kūriniai, kuriems komponuoti šis garsaeilis yra naudojamas, – *preparuoto garsaeilio kūriniais* (tai straipsnio autorės disertacijoje (Marozienė 2008: 201–216) pasiūlyti ir aprašyti terminai)¹⁷. Šis novatoriškas kanklių muzikos diatoniskumo problemos sprendimo būdas anuomet prilygo išradimui¹⁸.

Preparuoto garsaeilio repertuaras kanklėms imtas formuoti 1963 m., kai V. Paketūras parašė penkis preliudus solo kanklėms. Atsižvelgdamas į koncertinių kanklių tonacijų kaitos galimybes¹⁹, kompozitorius sukūrė naują ir šiuolaikišką muzikos kanklėms komponavimo sistemą: kompozicijose buvo naudojamas preparuotas garsaeilis – serija (kiekvienam kūriniai buvo parenkamas vis naujas), atitinkantis šio instrumento chromatinų garsų atlikimo ypatumus²⁰.

Kaip yra žinoma, įprastai suderintomis koncertinėmis kanklėmis įmanoma atlikti (visose keturiose kanklių oktavose) tokius diatoninius ir chromatinius garsus (3 pav.):

3 pav. Diatoninių ir chromatinų garsų atlikimo koncertinėmis kanklėmis galimybės

Akivaizdu, kad šis garsaeilis nesiskiria nuo chromatinės gamos, taigi koncertinėmis kanklėmis teoriškai galima atlikti visus chromatinės gamos garsus.

Visgi atkreiptinas dėmesys, kad C–dur gamos chromatiniai garsai yra atliekami atlenkus (diezas) arba nulenkus (bemolis) atitinkamą kanklių tonacijų kaitiklį: dėl šios

16 Šis vadovėlis nebuvo publikuotas.

17 Preparuoto garsaeilio kūrinii grupėi priskiriami tokie kūriniai, kuriems komponuoti naudojamas iš anksto paruoštas (preparuotas) garsaeilis. Nors daugelį tokių garsaeilių galima būtų vadinti tiesiog diatoniniais atsižvelgiant į jų atlikimo kanklėmis aspektus (jų notavimą remiantis kanklių tonacijų kaitos galimybėmis), pastaruosius garsaeilius yra tikslingiausia vadinti preparuotais.

18 Toks išankstinio garsaeilio suderinimo principas visiškai atitinka kanklių tonacinių kaitiklių veikimo galimybes, todėl atlikėjams yra labai patogus: chromatiškai pakeistų tonų skambinimas nekelia jokių sunkumų, o atliekama muzika skamba novatoriškai.

19 Kompozitorius aktyviai bendradarbiavo su kanklininkais – pirmaisiais jo kūrinii atlikėjais ir redaktorais Zita ir Pranu Stepuliais.

20 V. Paketūro sumanyta preparuoto garsaeilio idėja vėliau sulaukė ir kitų kanklėms rašančių kompozitorių dėmesio. Jo subrandintą idėją tęsė kompozitoriai R. Žigaitis, V. Bagdonas, J. Paulikas, A. Bružas, J. Keblikas, V. Švedas, L. Povilaitis, V. Germanavičius, G. Kuprevičius, A. Kubiliūnas, Z. Bružaitė ir kt.

priežasties, norint vientisai atlikti chromatinę gamą, reikia lankstyti kaitiklius (tai nėra patogu – lenkiant kaitiklį, kaire ranka neįmanoma groti).

Preparuoto garsaeilio suformavimas šią problemą išsprendė. Veikimo principas toks: tonaciniais kaitikliais iš anksto paruošiamas kanklių garsaeilis ir jis visame kūrinyje arba tam tikroje kūrinio dalyje nekeičiamas. Šis metodas turėjo net du privalumus: 1) kanklėmis buvo galima skambinti ne tik diatoninę, bet ir chromatinę muziką; 2) norint atlikti chromatinius garsus, atlikėjui nereikėjo papildomai lankstyti kaitiklių.

V. Paketūro „Penki preliudai solo kanklėms“, kuriuose buvo panaudotas kanklių derinimo ypatumus atitinkantis chromatinis garsaeilis, iš esmės pakeitė atlikėjų ir klausytojų požiūrį į chromatinės muzikos atlikimo koncertinėmis kanklėmis galimybes.

Pirmajame šio ciklo preliude kompozitorius panaudojo dvylikatonę seriją atitinkančią chromatinę dermę (4 pav.).

4 pav. V. Paketūro preliudo Nr. 1 iš ciklo „Penki preliudai solo kanklėms“ (1963) fragmentas (22–26 taktai)

Šioje dermėje tarp oktavos atstumu esančių garsų, be grynosios oktavos, pastebimi padidintųjų (arba sumažintųjų) oktavų ryšiai (5 pav.).

5 pav. V. Paketūro preliudo Nr. 1 iš ciklo „Penki preliudai solo kanklėms“ garsaeilis

Tiesa, ne visi šios dermės garsai turi minėtus ryšius: pvz., išimtis yra garsai cis^1 ir cis^2 , d^1-d^2 ir t. t.). Atsižvelgiant į šios dermės unikalumą, ją galima vadinti *originalia*²¹.

Tarsi labiau išbaigtą minėtos dermės variantą kompozitorius panaudojo Baladėje solo kanklėms (1974). Šio kūrinio dermėje aiškiai matyti išbaigtas 3 paveikslėlyje pateiktos dermės konstravimo principas (6 pav.).

21 Originaliųjų dermių naudojimas ypač būdingas XX a. pasaulio kompozitorių kūrybai.

6 pav. V. Paketūro Baladės solo kanklėms (1974) garsaeilis

Tokiu derminiu pagrindu konstruojama muzikinė medžiaga galutinai prarado diatoniškumo požymius (7 pav.).

7 pav. V. Paketūro Baladės solo kanklėms (1974) antrosios temos fragmentas (35–38 taktai)

Tai, kad V. Paketūras kūrinio dermę konstruoja sujungdamas į vieną kelis diatoniškus garsaeilius, akivaizdžiai rodo preliudai Nr. 3, 4, 5 iš ciklo „Penki preliudai solo kanklėms“. Antai minėto ciklo antrajame preliude kompozitorius gretina dvi tonacijas: *G* ir *B* mažorą. Toks garsaeilis gali būti vadinamas bitonaliu, arba *sudėtinu (dvitonaciniu)*²² (8 pav.).

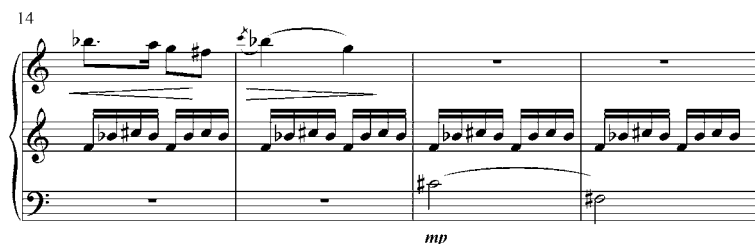

8 pav. V. Paketūro preliudo Nr. 3 iš ciklo „Penki preliudai solo kanklėms“ fragmentas (5–11 taktai)

V. Paketūro kūryboje kanklėms aptinkame ir giminingos prigimties senovinių dermių gretinimo pavyzdžių. Šis procesas kompozitoriaus kūryboje atspindi gana sudėtingą ir labai svarbų kanklių garsaeilio formavimo ypatumą: jo multifunktionalumą, kuris atskleidžia skirtinguose instrumento registruose išdėsčius kelias giminingas arba mažiau giminingas dermes (garsaeilyje yra praleidžiami dermei nebūdingi garsai).

22 Kompozitoriaus V. Paketūro pasiūlyta sąvoka.

Taip plėtojamos V. Paketūro preliudo Nr. 5 temos, kurios skamba iš karto net trimis tonacijomis (pirmoje eilutėje skamba g-moll harmoninė, antroje – b-moll su enharmoniškai pakeistu garsu *cis*², o apatinėje – fis-moll). Beje, tai buvo pirmas kartas kanklių repertuaro formavimo istorijoje, kai muzikinis tekstas buvo užrašytas trijose eilutėse (taip išgrynindamas teminę medžiagą ir nukeldamas į skirtingus kanklių registrus tiek harmoniškai, tiek faktūriškai kontrastingas temas, kompozitorius tarsi instrumentavo ir atskleidė naujus instrumento akustinės raiškos būdus) (9 pav.).

9 pav. V. Paketūro preliudo Nr. 5 iš ciklo „Penki preliudai solo kanklėms“ fragmentas (14–17 t.)

Visus „Penkiuose preliuduose“ panaudotus garsaeilių ir dermių sudarymo principus V. Paketūras apibendrino trijų dalių Koncerte kanklėms ir liaudies instrumentų orkestrui (1964). Šio kūrinio parašymo data sutapo su vienu labai svarbiu kanklių raidai faktū – naujo koncertinių kanklių modelio pagaminimu²³.

Koncertui būdingas tonacinis ir derminis nepastovumas, politonalumas ir polimetrija²⁴. Atsižvelgdamas į šio stambaus kūrinio dramaturginį planą (temų charakterių kontrastus, konfliktiškumą), kiekvienoje jo dalyje kompozitorius atskirai naudoja daugiau nei vieną iš anksto paruoštą garsų seriją (plg. smulkesnių formų autoriaus kūrinuose dažniausiai vyrauja viena nekintanti serija).

Koncerto pirmojoje dalyje (*Allegro molto*) V. Paketūras temų dramaturgijai išreikšti pasitelkia net šešis garsaeilio variantus (juose chromatiniai ir diatoniniai garsai tarpusavyje sudaro bendrą seriją)²⁵. Pirmosios dalies (ji parašyta sonatos forma) pirmasis garsa-

23 1964 m. instrumentų meistras P. Kupčikas pagal dailininkės D. Mataitienės eskizą padarė naują koncertinių kanklių modelį, kuris yra gaminamas iki šių dienų.

24 Formos aspektu kompozitorius laikosi klasikinių tradicijų.

25 I: as, b, cis¹, fis¹, as¹, cis², es², as², des³;

II: c¹, des¹, c², des², e², d³;

III: f¹, gis², a², b², es³;

IV: es, d¹, es¹, cis², d², fis², g², h²;

V: des, e, des¹, e¹, as¹, c², des², f², gis², b²;

VI: d¹, es¹, fis¹, a¹, b¹, cis², d², g², b².

eilis naudojamas įžangos ir išplėtos kadencijos, antrasis ir trečiasis – dviejų pagrindinių temų, ketvirtasis – jungiamosios ir šalutinės temų, penktasis ir šeštasis – po ekspozicijos esančios reprizos (temų perdirbimo nėra) muzikinės medžiagos sudarymui. Lygiai taip pat kanklių garsaeilių kaitos ribos atspindi ir koncerto antrosios (*Andante*; reprizinė trijų dalių) bei trečiosios (*Allegro molto*; rondo) dalių formą.

Veržlią koncerto temų derminę dinamiką atspindi pirmosios dalies pagrindinės temos²⁶ (ji yra trijų dalių) harmoninis planas. Pirmoji ir antroji temos dalys turi dvi prieštaringas harmonines linijas: viena jų mažorinėmis tonacijomis (*C, B, A_s, G_es* ir *F*) slenka žemyn, kita – minorinėmis tonacijomis (*a, d, e_s* ir *f*) kyla aukštyn, pasitikdama vienvardžiame mažore (F-dur) suskambančią pagrindinės temos pirmosios dalies reprizą (10 pav.).

10 pav. V. Paketūro Koncerto kanklėms I dalies pagrindinės temos fragmentas
(140–143 taktai)

Veržlus ir harmoniškai įdomus tarantelos ritmu plėtojamas koncerto finalas. Jam būdingas politonalumas. Antai jau įžangoje vienu metu skamba dvi tonacijos: *G* ir *A_s* mažoras (tokią komponavimo techniką kompozitorius jau išbandė kurdamas preliudus solo kanklėms). Gana novatoriški finalo antrojo epizodo polimetriniai momentai, kai kanklės groja 3/4, o orkestras – 6/8 metru, vėliau solistas – 6/8, o orkestras – 3/4 metru.

Koncerto trečiosios dalies refrene (jis parašytas *rondo* forma) dominuojantys sekundų sąskambiai netiesiogiai primena kankliuojamas aukštaičių sutartines. Visgi V. Paketūro kūryboje kanklėms neraišime daug tiesioginių sąsajų su folkloru. Dažnai tegalima nujauti tam tikras aliuzijas į liaudies muziką, kurios slypi meistriškai ir labai apgalvotai naudojamuose melikos, ritmo, harmonijos ir kituose muzikos kalbos elementuose.

Šis koncertas atskleidė naujas išstobulintų kanklių technines galimybes ir įrodė, kad XX a. antrosios pusės kankliavimas ėmė atitikti akademiniam atlikimui keliamus reikalavimus.

26 3, 4, 5 skaitmenys.

Kompozitorius V. Paketūras per daugiau nei 40 savo kūrybos metų suformavo naujo pobūdžio kanklių repertuarą, kurio moderni muzikos kalba ir išgrynintos atlikimo priemonės stimuliuo atlikimo raidą, įtvirtino šį instrumentą koncertinėje estradoje ir paskatino kanklėmis domėtis jaunosios kartos kompozitorius.

Išvados

V. Paketūras yra vienas pirmųjų profesionalių kompozitorių, rašiusių liaudies instrumentams. Glaudžiai bendradarbiaudamas su atlikėjais ir pedagogais, jis savo kūryboje realizavo keletą esminių tikslų, kurie tapo pavyzdžiu daugeliui jaunesnės kartos kompozitorių:

1. Kiekybiniu bei kokybiniu aspektu plėsti šiuolaikinio meno tendencijas atitinkančią pedagoginę ir koncertinę repertuarą.
2. Optimaliai pritaikyti kūrinių muzikinę medžiagą prie instrumento ir atlikimo techninių galimybių.
3. Ieškoti įdomių ir naujų kūrinių muzikinės kalbos bei instrumentų akustinės raiškos sprendimų.
4. Savo kūryba skatinti atlikėjus įtvirtinti nusistovėjusias atlikimo tradicijas ir atrasti naujų, geriausiai kūrinių meninę koncepciją atitinkančių skambinimo galimybių.

Kompozitoriaus V. Paketūro kūryba solo kanklėms padėjo pamatus naujai kanklių muzikos krypčiai, kurią būtų galima vadinti *racionaliuoju modernizmu* (straipsnio autorės siūloma sąvoka); ši kryptis tapo viena pagrindinių liaudies instrumentų raidos varomųjų jėgų, nulėmusių gana spartų ir nuoseklų kankliavimo meno progresą. V. Paketūras sukūrė savitą novatorišką kūrinių kanklėms muzikos kalbą; originalias kūrinių dermes ir jų derinimo tarpusavyje principus galima prilyginti reikšmingam išradimui, kuris plačiai taikomas ir šių dienų kūryboje kanklėms.

Išanalizavę pagrindinius kompozitoriaus V. Paketūro kūrybos liaudies instrumentams bruožus galime teigti, kad šis kūrėjas užima itin reikšmingą vietą liaudies instrumentų raidos istorijoje: jo kūriniai ir šiandien yra šių instrumentų muzikos etalonas, atskleidžiantis geriausias technines ir akustines savybes bei reprezentuojantis juos ir jų atlikėjus ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų.

*Įteikta 2017 08 01
Priimta 2017 11 24*

LITERATŪRA

- Apanavičienė, V. Vaclovas Paketūras: dieną pradedu prie kompiuterio. *Tautos skambesiai*. Vilnius: Petro ofsetas, 2008, p. 65–68.
- Arminas, A. Liaudiška – nereiškia primityvu. *Literatūra ir menas*, 1962, Nr. 37.
- Barkauskas, V. Kosminiai motyvai, liaudiškumas, meno saviveikla. *Literatūra ir menas*, 1962, Nr. 40.
- Leimontas, V.; Žemaitis, A. Diskusija ir gyvenimo poreikiai. *Literatūra ir menas*, 1962, Nr. 50.
- Marozienė, R. Lietuvių koncertinės kanklės ir akademinis kankliavimas: kilmė, raida, perspektyvos (XX a.–XXI a. pradžia). Daktaro disertacija. Rankraštis. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2008, p. 135–140.
- Marozienė-Vaišnoraitė, R. Pasauliui būsime įdomūs tik grodami savo tautos instrumentais. Pokalbis su kompozitoriumi Vaclovu Paketūru. *Tautos skambesiai*. Vilnius: Petro ofsetas, 2008, p. 69–73.
- Marozienė-Vaišnoraitė, R. Solinis koncertinių kanklių repertuaras (XX a. II p. – XXI a. pr.): faktūra ir jos atlikimo aspektai. *Lietuvos muzikologija*. T. 9. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2008, p. 196–209.
- Mykolaitis, J. Kas gi tie „kosminiai motyvai“? *Literatūra ir menas*, 1962, Nr. 48.
- Paketūras, V. *Kankliavimo sąsiuviniai*. Kūriniai kanklėms. Metodinė priemonė muzikos ir meno mokymams. Redagavo P. Stepulis ir R. Marozienė, parengė R. Marozienė. Šiauliai: Šiaulių knygriškla-spaustuvė, 2014.
- Paketūras, V. *Koncertas kanklėms*. Spec. redaktorius P. Stepulis. Vilnius: Vaga, 1983.
- Paketūras, V. *Skamba kanklės: Kūriniai kanklėms solo*. Redagavo P. Stepulis. Vilnius: Vaga, 1983.
- Pranas Stepulis*. Monografija. Sudarė ir parengė A. Vyžintas. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2003, p. 183.
- Prusevičius, A. Faktai ir samprotavimai. *Literatūra ir menas*, 1962, Nr. 46.
- Stepulis, P. Liaudiškumo problemą spręskime atidžiau. *Literatūra ir menas*, 1962, Nr. 39.
- Zubrickas, B. Ar būtina kankliuoti 14 metų? *Literatūra ir menas*, 1962, Nr. 46.

Works by composer Vaclovas Paketūras for Lithuanian folk instruments: the coherence of artistic conception and technical decisions

SUMMARY. This article analyses the work of Vaclovas Paketūras (born in 1928), one of the most prominent and active composers who developed music for Lithuanian folk instruments. This composer is one of the first professionals who created 44 opuses for folk instruments within five decades of his creative activity. This article describes the works of V. Paketūras for the *kanklės* (traditional Lithuanian stringed instrument), the *birbynė* (reed pipe) and chamber ensembles in chronological order, while focusing on the composer's works for solo *kanklės*.

The works of V. Paketūras for folk instruments reveal great success in achieving the didactic goals through the development of technique and even the inspiration for the development of instruments. V. Paketūras' innovative approach to folk instruments caused a revolution in the world of professional music. The composer collaborated with the performers and in this way inspired the creation of new ways of performing, as well as solved some problems related to the instrument's ability to perform (for example, the limited possibilities of changing the tone of the *kanklės*). The original system created by V. Paketūras for the formation of the prepared sound scale in order to develop works for *kanklės* can be considered to be one of the most successful and effective methods of solving the problem of limited performance of chromatic sounds with concert *kanklės*.

After studying the peculiarities of the works created by the composer V. Paketūras for folk instruments, it can be concluded that the composer achieved several main goals, which later served as an example for many composers of the younger generation: to expand the pedagogical and concert repertoire corresponding to the tendencies of contemporary art both in quantitative and qualitative terms; to optimally adapt the musical material of the works to the instrument and technical possibilities of performance; to seek out interesting and new solutions in regard to the musical language of the works and acoustic expression of instruments; to encourage performers to consolidate established performance traditions and seek new possibilities of playing instruments which would best suit the artistic concept of the works.

The works of the composer V. Paketūras for solo *kanklės* laid the foundations for the new direction of *kanklės* music, which might be called "*rational modernism*" (the concept proposed by the author of the article) and became one of the main driving forces of the

KEYWORDS:
Vaclovas Paketūras,
pieces for Lithuanian
folk instruments,
kanklės, *birbynė*,
repertoire.

development of folk instruments, resulting in the rather rapid and consistent progress of this art trend.

The composer V. Paketūras plays an important role in the history of the development of folk instruments: his works are still considered to be the musical standards of these instruments, revealing their best technical and acoustic qualities as well as representing these instruments and their performers not only in Lithuania but abroad as well.